

ימי בין-המצרים וט"ו באב

אברהם אוחיון

חמש פורענויות פקדו את עם ישראל בשבעה עשר בתמוז, וחמש אירעו בתשעה באב, כנרמז בכתוב 'בין-המצרים' - בין ה מצרים. חמישה ימים לאחר תשעה באב מציינים את ערב ט"ו באב, ושניהם חלים בחודש החמישי. ט"ו באב הוא יום של שמחה, וניתן לקבוע, כי ביום זה היו חמישה סוגי אירועים, כפי שנראה, ומכאן שהמספר **חמש** נוגע גם לט"ו באב.

מכאן ואילך נשתדל לחבר את שלושת המועדים¹ לחטיבה אחת, וכן נראה שט"ו באב קשור לימי בין-המצרים. י"ז בתמוז מציין את תחילת הפורענויות, שפגעו בעיקר במישור הדתי וסימלו אזהרה לבאות. המשכן של פורענויות אלו היה בתשעה באב (שבו נאסרו חמישה דברים), שבאו לידי ביטוי בעיקר במישור הקיומי והלאומי.

1. א. י"ז בתמוז נקרא 'מועד', עליו אמר אהרן הכהן: 'חג לה' מחרי (שמי לב ה). תשעה באב - קרא עלי מועד' (איכה א טו), ושניהם עתידים להפוך למועדים טובים (זכי ח יט).
ב. בדיונו זה נתייחס לזמני האירועים, כפי שמובאים בחז"ל, מבלי לעסוק בשאלה, מה קרה באותם ימים, ומה חז"ל גלגלו ליום חייב או ליום זכאי.

בעניין ט"ו באב² נאמר במשנה (תענית ד ח):
 'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים,
 ובתלמוד (שם ל ע"ב) נכתב על יום הכיפורים: 'דאית ביה (=שיש בו)
 סליחה ומחילה, יום שניתנו בו הלוחות האחרונות. יום הכיפורים מסמל
 את מחילת ה' לישראל על חטא העגל, שהרי הלוחות האחרונות ניתנו בו
 בעקבות חטא זה, ואילו ט"ו באב מציין יום של כפרה על חטא המרגלים,
 כפי שיפורט. שני ימים אלה הם ימים טובים, מכיון שהם ימי מחילה
 וכפרה. ועוד כשם שיום הכיפורים מהווה יום כפרה גם על עוונות בני
 ישראל, כך ט"ו באב הוא יום מחילה לחטאים שגרמו לאירועי ימי בין-
 המצרים, יום סיומן של הטרגדיות הלאומיות, וסימן לנחמה ולפתיחת
 עידן חדש. בכך ט"ו באב חובר אל שני המועדים הקודמים. ביום זה יש מן
 החגיגות אף מבחינת הטבע ומועדי השנה, שכן הלבנה נמצאת במלואה,
 ובט"ו לחודש מציינים חגי ישראל נוספים - א דפסח א דסוכות, פורים
 דמוקפין ור"ה לאילנות. למרות 'תפקידו' של ט"ו באב, ישנם אירועים
 שהתרחשו בו וקדמו מבחינה היסטורית לאלו של ימי בין-המצרים
 (אנכרוניזם), ולכן יש לראות את הסמליות של האירועים כדבר המרכזי,
 ולא את הזמן ההיסטורי של התרחשותם.

על המספר חמש

המספר חמש מסמל את גבורת ה' והשימוש שנעשה בה כדי לתת שכר
 או עונש. מדרשים רבים³ עוסקים בכך, ולהלן אחד מהם (ילק"ש, רמז
 תקנג):

יתרום ידך על צַרְיָדְי (מיכה ה ח) - ר' ישמעאל אומר, חמש אצבעות של
 יד ימינו של הקב"ה כולן לשם הגאולה. אצבע קטנה, בה הראה לנח
 לעשות התיבה, שנאמר 'וזה אשר תעשה אותה'. אצבע שנייה לקטנה,

2. עניין ט"ו באב נדון בתלמודים בסוף מסכת תענית; ב"ב קכא ובירושלמי תענית.

3. כגון ילק"ש, וארא רמז קעו; מדרש תנחומא, וארא ה ה; מדרש תהילים, עח טו.

בה הכה את המצריים, שנאמר 'אצבע א-לוהים היא'. שלישית לקטנה, בה כתב את הלוחות, שנאמר 'כתובים באצבע א-לוהים'. רביעית לקטנה, בה הראה למשה, שנאמר 'זה יתנו כל העובר על הפקודים'. בהן וכל היד, בה עתיד הקב"ה להשמיד את בני עשו שהם צריו ולהכרית את בני ישמעאל שהם אויביו, שנאמר 'תרום ידך על צריך וכל אויבך יכרתו'.

גם יד הי' (שהיא, כביכול, חמש אצבעות) מוזכרת בפסוקים רבים בהקשר של כוח, כגון: 'הנה יד הי' הויה במקנך...' (שמי' ט ג), או 'יוציאך הי' א-לוהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה...' (דב' ה יד). באירועי בין-המצרים וט"ו באב יד הי' הייתה פעמים לשבט ופעמים לחסד.

רשימת האירועים

פורענויות ימי בין-המצרים עפ"י המשנה בתענית דו הן אלה: 'חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמישה בתשעה באב. בשבעה עשר בתמוז: א. נשתברו הלוחות; ב. ובטל התמיד; ג. והובקעה העיר; ד. ושרף אפוסטמוס את התורה; ה. והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב: א. נגזר על אבותינו שלא ייכנסו לארץ; ב. וחרב הבית בראשונה; ג. ובשנייה; ד. ונלכדה ביתר; ה. ונחרשה העיר'.

אירועי ט"ו באב עפ"י מסכת תענית:

- א. זמן עצי כוהנים והעם' (כו ע"א).
- ב. 'אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה' (ל ע"ב).
- ג. 'אמר רב יוסף אמר רב נחמן: יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל' (ל ע"ב).
- ד. 'אמר רבה בר חנה אמר רבי יוחנן: יום שקלו מתי מדברי' (ל ע"ב).
- ה. 'עולא אמר: יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות, שהושיב ירבעם בן

- נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל ואמר לאיזה שירצו יעלו (לא ע"א).
- ו. ירב מתנה אמר: יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה (לא ע"א).
- ז. ירבא ורב יוסף דאמרי תרווייהו: יום שפסקו מלכרות עצים למערכה (לא ע"א).
- ח. 'בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים' (לא ע"א).
- ט. סוף זמן נטיעת אילנות מאכל (ר"ה י ע"ב).
- נחלק את דיונו לחמישה סעיפים, ובכל סעיף נראה את הקשר שבין שלושת המועדים.

א. דור המדבר

האירועים שלפנינו התרחשו בקרב דור המדבר, יוצאי מצרים. בי"ז בתמוז של השנה הראשונה לצאת בני ישראל מארץ מצרים התרחש חטא העגל ונשתברו הלוחות, כמובא בשמי' לב יט.

בליל תשעה באב, בשנה השנייה לצאתם ממצרים, בשל עוון המרגלים ובכית דור המדבר⁴ נגזרה עליהם גזרת 'במדבר הזה יתמו ושם ימותו' (במד' יד לה). על דבר מות אנשי המדבר נמסרים פרטים בירושלמי (תענית ד ו⁵), ולפיהם נספו מדי שנה בליל תשעה באב למעלה מחמישה עשר אלף איש.

בטי"ו באב, בשנת הארבעים לצאתם ממצרים, הבינו אנשי דור המדבר שבאה לקצה הגזרה הקשה. מסורת זו מוזכרת בירושלמי שם בשם ר' אבון (שהוא ר' אבין), המכנה יום זה: 'יום שבו בטל החפר'.

בתענית (ל ע"ב) מתואר אירוע נוסף: "א"ר יוחנן: יום שקלו בו מתי מדבר, דאמר מר: עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דיבור עם משה, שנאמר:

4. תענית כט ע"א: 'אמר רבה אמר רבי יוחנן: אותו היום ערב תשעה באב היה, אמר להם הקב"ה: אתם בכיתם בכייה של חנים ואני קובע לכם בכייה לדורות'.

5. הדברים מובאים גם באיכ"ר פרשה לג וברשיי תענית ל ע"ב.

יויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למותי (דב' ב טז), וידבר ה' אלי (שם ב יז) - אלי היה הדיבור". המסורת בירושלמי עוסקת בסיום הגזרה, וזו שבבבלי מוסיפה את חידוש הדיבור של ה' עם משה.⁶ אנשי דור המדבר חטאו בימי בין-המצרים, ועונשם תם בט"ו באב, בשנת הארבעים לצאתם ממצרים.

ב. פירוד ואחדות

בי"ז בתמוז הועמד צלם בהיכל ביהמ"ק הראשון ע"י מנשה מלך יהודה,⁷ כמובא במל"ב כא ז. ראשיתו של הפילוג בעם ישראל היה מדיני - בשתי הממלכות. המשכו בפילוג דתי - בין עובדי ה' לבין עובדי ע"ז, ושיאו באירוע זה של העמדת הצלם בהיכל.

בתשעה באב חרב הבית בראשונה. באותה תקופה התבצע פילוג פיזי בין חלקי העם ע"י שלוש הגלויות: גלות ישראל אשר בשומרון (עשרת השבטים) ע"י שלמנאסר מלך אשור (מל"ב יז כג-כד), גלות המלך יהויכין ואנשי העילית של ירושלים ע"י נבוכדנאצר מלך בבל (מל"ב כד יד; דה"ב לו ט), ובו ביום חורבן ביהמ"ק והגליית יתר העם הנשארים בעירי לבבל ע"י נבוזראדן, רב הטבחים של נבוכדנאצר מלך בבל (מל"ב כה יא) - ובזה נחתם הפירוד בין חלקי העם.

בימי ט"ו באב התרחשו במרוצת הדורות אירועים המעידים על סגולתו של יום זה לאיחוי הקרעים שבעם ישראל:

1. יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה, כדלהלן:

לאחר שנענתה בקשת בנות צלפחד לקבל את נחלת אביהן, נאסר על בנות ישראל, הנוטלות נחלה בירושת הארץ, להינשא עם בן שבט אחר, כדי שנחלתן תיוותר באותו השבט (במד' לו ח). ציווי זה הציב חיץ מסוים בין

6. עפ"י רש"י שם, במשך כל ימי שהותם במדבר היה דיבור עם משה, אך לא בלשון חיבה, פנים אל פנים וביישוב הדעת.

7. בירושלמי תענית ד ה: 'מאן דאמר הועמד צלמו של מנשה'.

שבטי ישראל, בכך שחלק מהנישואין היו מוגבלים בתוך השבטים בלבד. מאוחר יותר בדור באי הארץ, לאחר שנקבעו גבולות השבטים, בוטלה הגבלה זו כדי להביא לאיחוד העם מעבר למסגרת השבטית.

במסכת ב"ב קכ"א ע"א נשאלה על כך שאלה: 'מאי דרוש?' (על איזה פסוק הסתמכו להתיר את האיסור?) והתשובה: 'זה הדבר (אשר צוה ה' לבנות צלפחד)'; דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה, אבל הדורות הבאים מותרים. מקובל בידי חז"ל, כי הכרעה הלכתית זו נתקבלה ביום ט"ו באב.

2. יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל

בסוף תקופת השופטים אירע מעשה התועבה של 'פילגש בגבעה' (שופ' י"ט כא), וכתוצאה ממנו השבטים לחמו כנגד שבט בנימין, וכל נשות השבט נהרגו. נוסף לכך השבטים נשבעו: 'איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה' (שופ' כא א). כעבור זמן הבינו, כי הייתה זו שבועה נחפזת, וכי שבט מישראל עלול, חלילה, להיגדע. זקני העם מצאו מוצא, נתינת בנות יבש גלעד לשבט בנימין, שכן אלה לא השתתפו בשבועה. כמו כן התירו לבני בנימין לחטוף נשים מבנות ישראל הבאות לחול בכרמים בשילה. איסור השבועה הוא לתת להם נשים, אבל אינו חל על חטיפת נשים. זאת ועוד, זקני העם התירו את השבועה לדורות. במסכת ב"ב קכ"א ע"א נשאלה השאלה: 'מאי דרוש?' (על איזה פסוק הסתמכו להתיר את השבועה?); והתשובה: 'ממנו - ולא מַבְּנֵינו'. כלומר, האיסור חל על אותו דור שנשבע, אך בניהם יכולים להשיא את בנותיהם הנולדות להם, ויום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל היה ט"ו באב.⁸ לאחר מכן השבטים מחלו לשבט בנימין על מעשה פילגש בגבעה, ולראיה, בסמוך לאירוע זה, שאול, בן שבט בנימין, נבחר למלך על ישראל, ומאוחר יותר זכה שבט בנימין שביהמ"ק יהיה בחלקו.

8. מרדכי י"ל זקש, ספר זמנים, עמ' נג, ירושלים תשי"א.

3. בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים

אירוע זה מתואר במשנה האחרונה של מסכת תענית (בנוסח: 'בנות ירושלים'), ובסוף דברי הגמרא שם, מצוין שיאו של היום, שעליו נאמר: 'לא היו ימים טובים לישראל...!'. המנהג לעלות ולשמוח בשילה, מקום המשכן, היה 'ימימים ימימה' (שופ' כא יט). השערות שונות הובאו להצדקת מנהג זה, כגון: דין התורה לעלות לרגל, האירועים שקרו עד אז בט"ו באב, שמחת סוף עונת הבציר ושמחת הנוטעים (להלן). מאוחר יותר גם ניתוסף הטיעון של יום הקלה לאחר ימי בין-המצרים ושבעת ימי האבל על החורבן. יציאת הבנות במחולות בשילה - אפשר להסבירה בכך שהיא כנגד המחולות של חטא העגל, שבהם הנשים לא השתתפו (שמי' לב יט), ואילו כאן מדובר בשמחה של מצווה, ולא לה נצטרפה גם התרת האיסור, ולפיו בנות בעלות נחלה אינן רשאיות להינשא לאנשים מכל השבטים. מנהג המחולות המשיך להתקיים עד לימי ביהמ"ק השני וסייע לחיתון, במיוחד לאלו שלא היה להם קל להינשא. המנהג שרד שנים רבות גם הודות לסממני האחדות וטשטוש המעמדות שאפיינו אותן: הבנות יצאו בכלי לבן - לבוש אחיד המעיד על שוויון מעמדי. הצבע הלבן מסמל טהרה ושמחה,⁹ ואולי אף בא לרמז על צבעם של בגדי הכהן הגדול ביום הכיפורים כדי לשוות למעמד צביון של קדושה.

הבגדים שאולים וטעונים טבילה, כדי שלא לבייש את מי שאין להן ואת אלו שאינן מקפידות על דיני טומאה וטהרה. הבנות חולות - רוקדות במעגלים¹⁰ באופן שווה ובאחדות, בכרמים - ולא בבתים, כדי שלא יהיה הבדל בין עשירות לבין עניות.

שלושת האירועים שהוזכרו תורמים לאחדות עם ישראל, בניגוד לפילוגים ולהגליות שאירעו בימי בין-המצרים. בימינו ניתן להוסיף את

9. א. טהרה: 'לשון של זהורית (=צמר אדום) היה קשור על פתחו של היכל, וכשהגיע שער למדבר היה הלשון מלבין, שנאמר: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו' (יומא סח ע"ב).
ב. שמחה: ניתן ללמוד מדברי ר' ינאי, שאמר לבניו, שלא יקברוהו בכלים (בגדים) לבנים, כדי שלא ייראה כחתן בין אבלים (שבת קיד ע"א).

10. רש"י לשבת נד ע"א, ד"ה 'לחינגאי'.

קשרי החיתון בין העדות השונות לאחר כאלפיים שנות גלות ופירוד.

ג. התורה

ב-י"ז בתמוז שרף אפוסטמוס את התורה בימי בית שני. המשכה ושיאה של פגיעה זו בתורה היה בתשעה באב - חורבן הבית השני, כל אלה היוו סכנה ממשית להמשכיותה של התורה ח"ו. בניגוד לכך, בט"ו באב נעשו בביהמ"ק השני פעולות אשר חיזקו את לימוד התורה:

1. קרבן העצים

במסכת תענית (כח ע"א) מסופר, שכשעלו בני הגולה לירושלים, לא מצאו עצים בלשכה (אוצר העצים שבמקדש) בשביל המזבח. משפחות מסוימות נידבו עצים למזבח מידי שנה בתשעה מועדים בשנה,¹¹ ועצים אלו נקראו קרבן העצים. בתלמוד (שם) מובא ציטוט מנחמיה¹² י לה: 'והגורלות הפלנו על קרבן העצים, הכהנים, הלויים והעם להביא לבית א-להינו... לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' א-להינו ככתוב בתורה: 'ניתן להסביר את 'ככתוב בתורה', שבזכות קרבן העצים אפשר לקיים את מצוות הקרבנות ומצוות מקדש אחרות הכתובות בתורה, ושחלקן מפורט בהמשך הפרק שם: עלייה לרגל, ביכורים, בכורות, תרומות ומעשרות, ועוד. בשונה משאר הימים, שבהם טקס הבאת קרבן העצים היה בעיקר אירוע משפחתי, הרי שב-ט"ו באב הטקס היה כללי ועממי, כמובא במגילת תענית פרק חמישי:¹³ 'בחמישה עשר באב... בני זתוא בן יהודה ועימם בני הכהנים והלוויים וגרים ונתינים וממזרים ועבדים משוחררים, וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני קוצעי קציעות ובני שלמי הנטופתי.¹⁴

11. על רשימת המשפחות והמועדים ראה במסכת תענית כו ע"א.

12. ייתכן שסידור זה נקבע בימי עזרא ונחמיה.

13. זה המקור למובא בתענית כו ע"א; כח ע"א.

14. במגילת תענית (שם) מסופר, שבט"ו באב, בימי גזירות מלכי יוון, בני גונבי עלי, בני קוצעי קציעות ובני שלמי הנטופתי (בתענית כח ע"א: בני סלמאי הנתופתי) חירפו נפשם להביא ביכורים לביהמ"ק. מאורע זה הוסיף, כמובן, לשמחת החג.

משפחת זתוא בן יהודה שיתפה בטקס הבאת העצים אנשים רבים, כמעט מכל שדרות העם,¹⁵ ושררה שמחה גדולה בשל המשך קיום מצוות התורה.

2. יום שפסקו לכרות עצים למערכה

ט"ו באב הוא גם היום האחרון בשנה לכריתת עצים למזבח. משפחות המנדבות עצים במועדים מאוחרים יותר, צריכות לסיים את כריתת העצים עד ט"ו באב. הסיבה לכך: ירבי אליעזר הגדול אומר - מחמישה עשר באב ואילך תשש כחה של חמה, ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאינן יבשים (תענית לא ע"א). מט"ו באב ואילך החמה נחלשת, וכתוצאה מכך העצים ספוגי לחות ומעלים עשן בשריפתם, וכן עלולים להימצא בהם תולעים - כל אלה עלולים לפסול אותם למזבח. רשב"ם (ב"ב קכא ע"ב)¹⁶ מפרש: יאותו היום שפסקו היו שמחין, לפי שבאותו היום היו משלימין מצווה גדולה כזאת. להלכה למדו כאן, שבסיום לימוד מסכת, מצווה לשמוח ולערוך סעודת מצווה (שו"ע, יו"ד רמו, כו בהגהה). וממשיך הבבלי (שם): 'אמר רב מנשיא וקרו ליה יום תבר מגל (= שבירת הגרון), מכאן ואילך דמוסיף - יוסיף, דלא מוסיף - יאסף. תני רב יוסף: מאי יאסף? אמר רבי יוסף תקבריה אימיה'. רב מנשיא סבור, כי לט"ו באב קוראים יום תבר מגל, היות שמאותו יום אין כורתים עצים למזבח לאותה שנה. דמוסיף - מלילה זה בלימוד תורה, מאריכים לו שנותיו. דלא מוסיף - תקברנו אָמו, כלומר, ימות טרם זמנו.

רבנו גרשום מאור הגולה¹⁷ מציין שני הסברים, מדוע יש להוסיף בלימוד תורה (ב"ב שם): א. 'לפי שהיו עסוקין לכרות עצים למערכה, היו

15. יוספוס מזכיר אירוע זה: 'בו נהג כל העם להביא עצים אל המזבח' (מלחמות היהודים ב, יז ז), וכנראה כיוון לט"ו באב. וראה פירושו של חנוך אלבק לסדר מועד, עמ' 497.

16. פירושו למסכת ב"ב מתחיל מדף כט ע"א.

17. הנוסח המדויק ב'פירוש רבנו גרשום השלם' על מסכת ב"ב, ח"ב עמ' עד (צבי יהושע לייטנר, ירושלים תשנ"ט).

מתבטלין מתלמוד תורה, אבל אותו היום פוסקין ועשאוהו יום-טוב, לפי שמכאן ואילך היו עסוקין בתורה. ב. 'דמוסיף - מן הלילה על היום ללמוד תורה, מוסיפין לו ימים, שמכאן ואילך הלילות מאריכות. מכאן נלמדה ההלכה: 'ויש לאדם להתחיל ללמוד בלילה מטייו באב ואילך, ומאן דלא מוסיף יסיף' (שו"ע, יו"ד רמו כג בהגהה).

'מגן אברהם'¹⁸ מביא סימן לדבר בפירושו לשו"ע, או"ח רלח בהקדמה: 'משכבי ועד קומי - שכבי, ומקומי ועד שכבי - קומי, כלומר, משבועות שקוראים במגילת רות 'שכבי עד הבוקר' (ג יג) עד תשעה באב שקוראים במגילת איכה 'קומי רוני בלילה' (ב יט) - שכבי, דהיינו, אין צורך לקום וללמוד תורה בלילה. אבל מתשעה באב עד שבועות - קומי. צריך להתגבר כארי ולקום בלילה ללמוד תורה.

3. סוף זמן נטיעת אילנות מאכל

ט"ו באב הוא היום האחרון בשנה לנטיעות לעניין שביעית ולעניין ערלה.¹⁹ אין נוטעין אילנות מאכל, ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שנת שמיטה, אלא שלושים יום קודם ר"ה ועוד ארבעה עשר יום לקליטת העץ בקרקע, מכאן שהיום הקובע הוא ט"ו באב. אם נטע עד ט"ו באב (יש אומרים עד ט"ז באב), רשאי להשאיר את הנטיעה ולקיימה, ואם נטע לאחר מכן, אסור לקיים את הנטיעה, אלא יש לעקרה מן הקרקע היות ונקלטה בשביעית. וכן לעניין ערלה: אם נטע עד ט"ו באב, נחשבים הימים שעד ר"ה לשנה אחת, ונותרו עוד שתי שנות ערלה בלבד. נטע לאחר ט"ו באב, צריך להמתין שלוש שנות ערלה.

לפיכך, יום ט"ו באב הוא יום של שמחה לאלו שנטעו עד יום זה. ניתן לראות במצווה זו של סוף זמן נטיעה דגם (אב-טיפוס) למצוות התורה,

18. ר' אברהם אבלי הלוי גומבינר (דיין בפולניה, 1637-1683), 'נושא כלים עיקרי של השו"ע, או"ח.

19. מסכת ר"ה א א; ובבבלי ט ע"ב ואילך.

מכיוון שהיא טומנת בחובה:

1. שילוב שבין התורה שבכתב (כגון דין ערלה: ויקי י"ט כג-כה) לבין התורה שבע"פ (כגון הדין של נטיעה עד ט"ו באב).
 2. קשר שבין לימוד התורה לבין קיומה בפועל בחיי היום יום.
 3. שילוב של מצוות שבין אדם למקום (ערלה) ובין אדם לחברו (רבות ממצוות שביעית).
 4. קשר לארץ ישראל - דין זה קיים רק בא"י, מכיוון שערלה ושביעית הן מצוות התלויות בארץ. הקשר לביהמ"ק - פירות השנה הרביעית (נטע רבעי) נאכלים בירושלים, ופירות הביכורים מובאים למקדש. הקשר לעם ישראל - מצוות שביעית, לדעת הרמב"ם,²⁰ היא מן התורה, רק כשרוב עם ישראל שב לארצו.
- שלושת האירועים שבפרק זה קשורים לתורה ולקיום מצוות באמצעות העץ. במקורות רבים העץ מסמל את התורה ואת האדם הצדיק, כגון בברכות לב ע"ב: 'ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה' (משי' ג יח). לימוד התורה וקיומה הם בשורת הנחמה של יום ט"ו באב, בניגוד לפגיעות שנעשו בה ובלומדיה בימי בין-המצרים.

ד. ירושלים

'בראשונה (בביהמ"ק הראשון) הובקעה העיר בתשעה בתמוז. בשנייה (בביהמ"ק השני) בשבעה עשר ב' (תענית כח ע"ב). התלמוד הירושלמי (תענית ד ה) מציין, כי אף בחורבן הבית הראשון הובקעה העיר בי"ז בתמוז.

בתשעה באב נחרשה העיר לאחר חורבן הבית השני (תענית כט ע"א), ובכך התקיימה הנבואה 'ציון שדה תחרש' (מיכה ד יב). שני אירועים אלו מסמלים למעשה את אבדן השליטה היהודית בירושלים והתלות בשלטון

20. רמב"ם, הלכות בית הבחירה ו טז; הלכות תרומות א כו.

הרומי.

יט"ו באב, יום שביטל הושע בן אלה פרוסדיות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים, שלא יעלו ישראל לרגל, ואמר: לאיזה שירצו יעלו (תענית ל ע"ב). ירבעם בן נבט, מלך ישראל, רצה להניא את העם מלעלות למקדש בירושלים כדי שלא ייטו אחרי רחבעם מלך יהודה, ולכן בנה מקדשים בדרום ובבית אל (מל"א יב כח-לד), ועפ"י חז"ל, הושיב שומרים בדרכים לבל יעלו לירושלים. עניין זה נמשך כמאתיים וחמישים שנה, עד מלכות הושע בן אלה, שהיה המלך האחרון במלכות ישראל שבשומרון, שעליו נכתב: ויעש הרע בעיני ה', רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו (מל"ב יז ב). מכאן למדו חז"ל, שביטל את השומרים ואפשר לעלות לירושלים באין מפריע, וזה היה בטי"ו באב. אירוע זה מסמל את ההיפך מאירועי בין-המצרים ואת האפשרות לגישה חופשית לירושלים ולביהמ"ק.

ה. כפרת עוונות

בי"ז בתמוז בטל התמיד²¹ בביהמ"ק השני. קרבן התמיד הוא בעיקר כבש בן שנה (טלה), חיוב הקרבתו הוא מהתורה,²² ותפקידו לכפר על עוונות בני ישראל. כיצד? תמיד של שחר מכפר על עבירות שבלילה, של בין הערביים מכפר על עבירות שנעשו ביום (במד"ר כא כא).

בפסיקתא רבתי (פרשה א, ד"ה 'שור או כבש') מובא בעניין זה: "מהו [=מדוע] כבשים? בית שמאי אומרים שהם כובשים את העוונות, ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו (מיכה ז יא), ובית הלל אומרים... שבזכותם עוונותיהם מתכבסים ומתלבנים כמה [=כמו] שאתה אומר יכבסי מרעה לבך ירושלים (יר' ד יד). מהו [=מדוע] בני שנה? אומר להם [הקב"ה לישראל]: הם [הטלאים] מתקרבים לפניי ובזכות קורבנותיכם אני מכפר על עוונותיכם ואתם תהיו לי כתינוק בן שנה שאין לו עוון". לעומת זאת,

21. גם יוספוס מתאר את ביטול התמיד בי"ז בתמוז (מלחמות היהודים עם הרומאים, ו ב א).

22. שמי כט לח-מו; במד' כח א-ח.

הפסקת ההקרבה של קרבן התמיד מסמלת אולי את הגדשת הסאה בחטאים ואת הסתרת הפנים הא-לוהיות מעם ישראל. בחזיונות דניאל, כאשר מרומז על חורבן ביהמ"ק, נאמר: 'ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם' (דניאל יב יג), ואכן ביטול התמיד הוא הראשון ברשימת הפורענויות שבאו על ירושלים ב'יז בתמוז, כמפורט במשנה תענית ד ו (ראה ברשימת האירועים לעיל). פעמיים אנו מוצאים בתלמוד תיאור של ביטול התמיד עקב מחסור בטלאים. הכהנים ניסו לשלם הון עתק כדי לקנותם, אך לשווא. בפעם הראשונה בזמן המלחמה שבין האחים החשמונאים:²³ 'היה הורקנוס מבפנים [בירושלים] ואריסטובלוס מבחוץ [לחומה]. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יוונית, אמר להם [לאלה שבחוץ]: כל זמן שעוסקין בעבודה [בקרבות], אין נמסרים בידכם. למחר שלשלו דינרים בקופה והעלו להם חזיר.²⁴ כיוון שהגיע לחצי החומה נעץ ציפורניו בחומה ונזדעזעה א"י ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה' (ב"ק פב ע"ב ובמקורות נוספים²⁵). הפעם השנייה בזמן המצור של הרומאים על ירושלים. בירושלמי מסופר, שלאחר שהרומאים העלו בחומה שני חזירים במקום שני טלאים,²⁶ נאמר: 'באותה שעה גרמו העוונות ובטל התמיד וחרב הבית' (ירושלמי תענית ד ה).

בתשעה באב, בשנת 135 לסה"נ, נלכדה ביתר לאחר שלוש וחצי שנים של קרבות ומצור. העילה העיקרית לפרוץ המרד הייתה תכניתו של

23. האחים יוחנן הורקנוס השני ויהודה אריסטובלוס, בניה של שלומציון, אשת ינאי המלך, נלחמו ביניהם בשנים 67-63 לפה"ס כדי לכבוש את המלוכה. פירוט האירוע נמצא אצל יוספוס, קדמוניות יד, פרקים א-ד, פרשה ב.

24. בירושלמי ד ה מובא, שבמקום טלאים העלו גדיים, ולא חזירים. לדעת יהושע אפרון, חוקר תקופת חז"ל בן זמננו, האירוע שבירושלמי הוא הנכון. ראה 'מלחמת בר כוכבא לאור המסורת התלמודית' בתוך: מרד בר כוכבא (בעריכת אהרן אופנהיימר ואוריאל רפפורט), ירושלים תשמ"ד.

25. סוטה מט ע"ב; מנחות סד ע"ב.

26. עפ"י יוספוס, הפסקת התמיד נבעה ממחסור בכהנים מתאימים כתוצאה מהמלחמה, ולא עקב מחסור בכבשים (מלחמות היהודים ו ב א).

- אדריינוס קיסר לבנות מושבה רומאית ואילית בירושלים.²⁷
- מרד בר כוכבא טמן בחובו סיכויים גדולים לניצחון:
- א. המרד פרץ בברכתו ובעידודו של המנהיג הרוחני, רבי עקיבא, ובתמיכת בית הנשיא והסנהדרין שפעלו בביתר.
- ב. צבאו של מפקד הצבא, שמעון בר כוכבא, היה גדול וחזק. על כך ניתן ללמוד מהמסופר בירושלמי (תענית ד ה), למרות הגוזמה שבתיאור: 'והיה שם בן כוכבא והיה לו מאתיים אלף מטיפי [=קטועי] אצבע. שלחו לו חכמים ואמרו לו עד מתי אתה עושה ישראל בעלי מומין? אמר להן: וכי היאך אפשר לבודקן? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן הלבנון לא יהיה נכתב באיסרטיא [=צבא] שלך. היו לו מאתיים אלף כך ומאתיים אלף כך! ואכן המורדים נחלו ניצחונות בשחרור ירושלים באופן זמני, ובהשמדת חילות-מצב רומיים שחנו במקומות שונים בארץ.
- ג. מידת ההנעה למרד הייתה גבוהה. צבאו של בר כוכבא ציפה לשעת הכושר לפתוח במלחמה, וזו ניתנה לו על ידי התגרותם של הרומאים, שהסעירה את היישוב היהודי כולו. אולם כגודל התקוות, כך גודל המפלה, כדברי הרמב"ם, בהלכות תענית ה ג: 'ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא מלך המשיח ונפל בידי הרומיים ונהרגו כולם והייתה צרה גדולה כמו חורבן בית המקדש'. עיר גדולה נפלה בידי הרומאים. לפי המסופר באגדה,²⁸ נערך בה טבח גדול והוטלו גזרות על שרידי היישוב היהודי שבה. אדריינוס קיסר לא היה מוכן לחון את חללי המרד, וגזר להפקיר את גוויותיהם, ולא להביאן לקבורה. מדוע נכשל המרד? המוטיב החוזר ונשנה בתלמוד הירושלמי ובמדרשי

27. סיבות נוספות: גזרות הרומאים, שאיפות לנקם ברומאים ושאיפות לעצמאות ולבניית בית המקדש.

28. אבות דרבי נתן, פרק לח; גיטין נז ע"א ועוד.

האגדה הארץ-ישראלים הוא אשמת הכלל: 'העוונות גרמו, 'החטאים גרמו'.²⁹ אלו עוונות?

א. בירושלמי (תענית שם) מובא: 'תני רבי יוסי... ולמה חרבה? על שהדליקה נרות לאחר חורבן בית המקדש'. ומדוע הדליקה נרות? בגלל נישול אנשי ביתר מאדמותיהם ע"י בוליוטי ירושלים [=חכמי העצה ועשירים]. במדרש איכה רבה (ד כא) מסופר, שבוליוטי ירושלים היו יושבים באמצע המדינה וצדים את המזדמן לעלייה לרגל לירושלים, מפתים אותו להתמנות לבוליוטי או ל'ארכונטיס' [=מושל] תמורת נחלתו, ואם לא נענו, היו משדלים אותו למכור את אחוזתו. כאשר היו נתקלים בסירוב כפול, היו מזייפים שטרות קנייה ומנשלים אותו מנחלתו. לפי דברים אלו של רבי יוסי בן חלפתא, מתלמידיו הנודעים של רבי עקיבא, זו הסיבה שבעטייה אנשים בביתר לא התאבלו על חורבן ירושלים.³⁰

ב. בירושלמי (תענית ד ה) מסופר, כי נגזרה גזרת תבוסה עקב התנהגותו המתנשאת של בר-כוכבא כלפי ה'. בצאתו לקרבות לא היה מתפלל להצלחה ולניצחון, אלא מתרברב ואומר: 'ריבוניה דעלמא לא תסעוד ולא תכסוף (=לא תעזור ולא תשחית), הלא אתה אלוהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו'. כלומר, בר-כוכבא דורש מ-ה' שכביכול לא יתערב, לא בסיוע ליהודים ולא בעזרה לשונאיהם. הוא מזכיר פסוק מתהלים (ס יב), אך מתעלם מהמשכו: 'הבה לנו עזרת מצר' וכו'. בכך המצביא הגדול חטא בזלזול בעזרתו של הבורא.

ג. גם המובא בשיר השירים רבה (פרשה ב א, ד"ה 'השבעתי אתכם'), מיוחס לבר-כוכבא ולדורו, שעברו על שבועת 'אם תעירו ואם תעוררו',

29. ירושלמי, תענית ד ו: 'תני רבן שמעון בן גמליאל אומר [על מה שהתרחש בביתר]: וכיון שגרמו עוונות היו כורכים כל אחד ואחד בספרו ושורפין אותו ומכולם לא נשתייר אלא אני.

וכן באיכ"ר פרשה ב, ד"ה 'חמש מאות' ובגיטין נח ע"א.

30. ראה גם בגיטין נו ע"א.

שהשביע ה' את ישראל (כתובות קיא ע"א). משמעה של השבועה, שאין לעשות מעשים של גאולה, ואין לדחוק את הקץ, אלא עד שתגיע שעת רצון.

ד. בירושלמי (תענית ד ה) מובא גם התיאור הבא: 'שלוש שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף על ביתר, והיה רבי אלעזר המודעי יושב על השק ועל האפר ומתפלל בכל יום ואומר: ריבון העולמים, אל תשב בדין היום, אל תשב בדין היום! מלשון תפילתו ניתן ללמוד, שגורל ביתר נחרץ, והחטאים הכריעו את הכף, ורק בזכותו ביתר אינה נופלת. בהמשך מסופר, שרבי אלעזר המודעי, שהיה דודו של בר כוכבא, נחשד על ידו כאילו הסכים להסגיר את העיר לרומאים, דבר שלא היה נכון. בר כוכבא בעט בו בעיטה והרגו, ובכך סילק במו ידיו את חומת המגן האחרונה, שהגנה על העיר ועליו. התוצאה: 'מיד נלכדה ביתר ונהרג בן כוזבא'. וכיצד נהרג? בהמשך הירושלמי (שם) מובא, שנמצא נחש כרוך עליו. במקור אחר³¹ נזכר, שמיתה באופן זה נגרמת כתוצאה מחטא. בתלמוד הירושלמי ובאגדות השייכות לתקופת אושה והקרובות ביותר לאירוע אין מייחסים לבר כוכבא אחריות אישית לטרגדיה, אלא אחריות קולקטיבית, כלומר, העוונות הרובצים על האומה - חולשה מוסרית ורפיון האמונה, הם שהביאו לגזרת החורבן על ביתר כמו על ירושלים.

יחמישה עשר באב מאי היא? ... אמר רב מתנה: יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה. ואמר רב מתנה: אותו יום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב. הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה' (תענית לא ע"א). פירוט האירוע מובא בירושלמי (תענית ד ה): 'כרם גדול היה לאדריינוס הרשע, שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין טבריה לציפורי, והקיפו גדר מהרוגי ביתר מלוא קומה ופשוט ידיים, ולא גזר עליהם שיקבלו סעד, עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שייקברו'.

31. א. סנהדרין לו ע"א: 'מי שנתחייב בשריפה, או נופל בדליקה או נחש מכישו'. ב. שבת קי ע"א: 'פורץ גדר ישכנו נחש'.

קבלה הייתה בידי רב מתנה, שביום חמישה עשר באב ניתנו ההרוגים לקבורה. לזכר מאורע זה של קבורתם והנס שלא הסריחו, תיקנו חכמי יבנה את ברכת 'הטוב והמיטיב' סמוך לברכת 'בונה ירושלים' שבברכת המזון (בר' מח עב). הבאת הרוגי ביתר לקבורה מסמלת את כפרת העוונות ואת סיום הטרגדיה של לכידת ביתר.

בסעיף זה התברר הקשר בין ביטול התמיד לבין שאר הפורענויות עד לחורבן ביתר. בהעדר קרבן התמיד ובהוספת חטאים לא הייתה כפרה, והעיר ביתר נפלה.

דברי סיום

בהתבסס על הדברים שהובאו, נראה שאירועי ט"ו באב קשורים לאלו של ימי בין-המצרים, ויחדיו הם מהווים ימי פורענות ונחמה. אפשר לראות בט"ו באב את יום תיקונן של העבירות העיקריות, שעפ"י חז"ל גרמו לפורענויות השונות. חז"ל מציינים שלוש עבירות, שנעשו בביהמ"ק הראשון (יומא ט ע"ב):

עבודה זרה - כנגדה ביטול הפרוסדיות ע"י הושע בן אלה ועלייה לרגל למקדש במקום לעיז (סעיף ד לעיל); **גילוי עריות** - כנגדה התרת החיתון בין חלקי העם (סעיף ב לעיל); **שפיכות דמים** (אנשי דור המדבר גרמו זאת בחטאם) - כנגדה סיום מתי מדבר (סעיף א לעיל). בביהמ"ק השני הייתה שנאת חנם (יומא שם) - כנגדה קרבן העצים, שבו שותפו רבים (סעיף ג לעיל); וחטאי ביתר - כנגדם הבאת הרוגי ביתר לקבורה (סעיף ה לעיל).

למרות ביטולה של מגילת תענית ע"י חז"ל,³² וכתוצאה מכך ביטולם של ימי שמחה רבים, נשאר ט"ו באב בבחינת יום מיוחד, שאין אומרים בו תחנון. ניתן להסביר זאת במעלתו של יום זה, כפי שתוארה לעיל. הסברים נוספים: בימים שמוזכרים במגילת תענית אירעו אסונות, ולאחר מכן התחוללו בהם נסים, והם הפכו לימי שמחה; ואילו בט"ו באב עצמו לא

32. ר"ה יט ע"ב; שו"ע, או"ח תקע"ג.

היו צרות, והוא יום של שמחה מראשיתו.³³ זאת ועוד, יסודותיו של יום זה הם העתיקים ביותר מבין אלו שמוזכרים במגילת תענית - מימות משה רבנו, וגם בו חלו אירועים רבים.³⁴

כשם שפורענויות ימי בין-המצרים נשתרעו על פני דורות רבים,³⁵ כך ט"ו באב ממשיך להתקיים ולשמש מקור לנחמה ולשמחה. הנחמה המלאה תהיה כאשר תתקיים נבואת זכריה, וימי הצומות ייהפכו 'לששון ולשמחה ולמועדים טובים' (ח יט), ואולי גם ט"ו באב יחזור להיות יום טוב כבימי קדם.

33. א. לפירוט רעיון זה נדרש הרב צבי יברוב, מעמדו של ט"ו באב בהלכה, יתד נאמן (3.8.1990 עמ' 10). ב. עוד בעניין השמחה ראה במשנת ר"ה (א ב), שם מצוינים שלושת הרגלים ואחד בתשרי כימי דין שונים, ולכן הם גם בבחינת 'גילו ברעדה'; ואילו ט"ו באב אינו יום דין, ויש בו רק שמחה.

34. רשביים מפרש, שאין מחלוקת בין המקורות השונים לט"ו באב, אלא שכל אחד מוסיף משלו. ב"ב קכ"א ע"א, ד"ה: יום שהותר שבת בנימין.

35. פורענויות שהחלו בתשעה באב, כגון גירוש ספרד (1492) ומלחמת העולם הראשונה (1914).